

IV. ARTYKUŁY RECENZYJNE

ADAM LITYŃSKI

Wyższa Szkoła Humanitas w Sosnowcu

e-mail: adamlityn@interia.pl

ORCID: 0000-0003-0899-9130

DOI: 10.14746/cph.2023.2.15

Polska, Rosja, Ukraina i Litwa po rozejmie w lasku Compiègne. O książce i redaktorce

Oddział IPN-KBZpNP w Białymstoku w ramach realizowanego w latach 1918–1922 projektu „Moja Niepodległa” (na stulecie odzyskania niepodległości) wydał szereg publikacji dotyczących agresji bolszewickiej na Polskę po I wojnie światowej. Najpierw był tom zbiorowy pt. *Ku niepodległości. Kierunek północno-wschodni (1918–1923)* pod redakcją Diany Maksimiuk i Pawła Niziołka (2021)¹, a rok później ukazał się tom *O Niepodległą. Kierunek północno-wschodni (1920)* pod redakcją Diany Maksimiuk (2022)². Redaktorką tomu jest dr Diana Maksimiuk, główna specjalistka w Oddziałowym Biurze Badań Historycznych IPN w Białymstoku, znana historykom i historykom prawa zwłaszcza z ważnej monografii pt. *Rok 1956 w Polsce: sądy, prokuratury, prawo karne* (2016)³, jak też licznych (około stu) innych prac.

Wspomniany i omawiany tutaj tom *Ku niepodległości. Kierunek północno-wschodni (1918–1923)* zawiera jedenaście rozpraw, ale tylko z pozoru, gdyż jedną z trzech najlepszych rozpraw, mającą po trosze charakter syntezy cząstkowej, jest napisany

---

¹ D. Maksimiuk, P. Niziołek (red.), *Ku niepodległości. Kierunek północno-wschodni (1918–1923)*, Białystok – Warszawa 2021, ss. 288.

² D. Maksimiuk (red.), *O Niepodległą. Kierunek północno-wschodni (1920)*, Białystok – Warszawa 2022, ss. 206.

³ D. Maksimiuk, *Rok 1956 w Polsce: sądy, prokuratury, prawo karne*, Białystok 2016.

przez redaktorkę Dianę Maksimiuk fragment skromnie nazwany wstępem. Oprócz informacji redaktorki dla czytelnika, informacji prezentujących osoby i problemy, wstęp Diany Maksimiuk jest krótką syntezą tego, co działo się w 1920 r. na terenie ówczesnego województwa białostockiego i ziem, które w tym samym roku zostały zorganizowane w Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich.

O owych czasach

Po traktacie brzeskim i berlińskim protokole uzupełniającym⁴ bolszewicka Rosja zyskała kilka bezcennych miesięcy do zebrania sił. Druga część I wojny światowej będzie miała miejsce po podpisaniu rozejmu w lasku Compiègne. Wszak tego dnia wojna na wschodzie Europy bynajmniej się nie zakończyła. Rosja – tak „biała”, jak i „czerwona” – oraz Imperium Osmańskie wznowiły wojnę po 11 listopada 1918 r. Już w 48 godzin po podpisaniu rozejmu zachodnich aliantów z Niemcami bolszewicy wypowiedzieli traktat brzeski⁵ i wkrótce ruszyli na zachód w imperialnym pochodzie. Pozostawione okresowo na terenach Ober-Ostu⁶ wojska niemieckie w istocie nie stanowiły wystarczającej bariery osłonowej; żołnierze niemieccy nie chcieli po zakończeniu wojny umierać za ochronę nie swojej ziemi. Okresowo wyjątek stano-

⁴ 27 sierpnia 1918 r. w Berlinie Rosja oraz Niemcy, Austro-Węgry, Turcja i Bułgaria zawarły protokół uzupełniający traktat brzeski z 3 marca 1918 r. *Русско-германский добавочный договор к Мирному договору между Россией, с одной стороны, и Германией, Австро-Венгрией, Болгарией и Турцией – с другой, 27 августа 1918 г.*, https://histdoc.net/history/ru/dobavochnyi_dogovor_1918.htm [dostęp: 5.04.2018]; *Документы внешней политики СССР*, t. 1 (7 ноября 1917 – 31 декабря 1918 г.), Москва 1959, s. 319; Supplementary treaty (text in German and English) to the Treaty of Peace between Russia and the Central Powers. Signed at Berlin, 27 August, 1918, https://histdoc.net/history/events_of_1918.html [dostęp: 27.08.2018]. Dla Niemiec była to nieskrępowana możliwość budowania niemieckiego państwa bałtyckiego z terenów Estonii, Łotwy i Litwy. Szerzej: T. Paluszynski, *Walka o niepodległość Łotwy 1914–1921*, Warszawa 1999, s. 101; I. Kolendo, *Łotwa. Zarys dziejów narodu i państwa. Od czasów najdawniejszych do początku XXI wieku*, Łódź 2014, s. 101.

⁵ *История советской конституции (в документах) 1917–1956*, Москва 1957, s. 166–167.

⁶ Ober Ost – Gebiet des Oberbefehlshabers Ost – Obszar Głównego Dowództwa Wschód albo inaczej: Oberkommando Ost, Naczelne Dowództwo Wschód. Po niemieckich sukcesach na froncie wschodnim w 1915 r., u schyłku tegoż roku wojska niemieckie opanowały Królestwo Polskie, Litwę i Łotwę do linii rzeki Dźwiny oraz zachodnią Ukrainę i zachodnią Białoruś. Niemcy utworzyli wówczas (1915) sześć okręgów administracyjnych: Kurlandia, Litwa (kowieńska), Wilno, Grodno, Białystok, Suwałki. To był teren zwany Ober-Ost. Rosja w traktacie brzeskim (3 marca 1918 r.) uznała tę linię graniczną. W preliminariach rozejmowych 11 listopada 1918 r. z Niemcami ustalono (art. 9), że niemieckie siły zbrojne na terenie Ober-Ostu na razie pozostaną (dla ochrony tych terenów przed „czerwoną” Rosją), a zostaną wycofane na wyraźne polecenie Ententy. Faktycznie ewakuacja wojsk niemieckich odbywała się równomiernie z marszem Armii Czerwonej; Niemcy w zasadzie nie wchodzili w kontakt bojowy z Sowietami. Poza tym wśród zrewoltowanych żołnierzy niemieckich było silne dążenie do porzucenia frontu i powrotu do domów; starali się szybko wyjeżdżać, grabiąc, ile się da.

wiły jednostki wojskowe Niemców nadbałtyckich, którzy mieli koncepcję związku państwowego z państwem niemieckim. Najsłabsza nad Bałtykiem Litwa też bardzo długo widziała swoją przyszłość w silnym związku z Niemcami, wręcz w przyjęciu nieformalnego protektoratu niemieckiego. Imperialny marsz sowiecki, jak dobrze wiemy, miał nie tylko przywrócić dawne granice „białego” imperium, z dodatkiem Galicji, ale także dotrzeć do skomunizowanych Niemiec i rozpałcić komunistyczną rewolucję europejską, a później światową. Estończycy, Łotysze i Finowie (ci ostatni z niemiecką pomocą), a przede wszystkim Polacy stanęli do drugiej odsłony I wojny światowej – teraz z Rosją.

„Podczas gdy w Rosji już ponad rok powiewa czerwony sztandar, a na Zachodzie, w Niemczech i na Austro-Węgrzech wybuchy proletariackich powstań rozrastają się z godziny na godzinę – w okupowanych obwodach, w Finlandii, Estonii, na Łotwie, Litwie, Białorusi, w Polsce, Besarabii, na Ukrainie i Krymie nadal wloką swój nędzny żywot burżuazyjno-nacjonalistyczne »rządy« z łaski przeżywających swój okres schyłkowy imperialistów Zachodu”⁷ – pisał w rocznicę bolszewickiego zamachu stanu minister do spraw narodowości w sowieckim rządzie – Józef Wisarionowicz Stalin.

Komentując skutki polityczne traktatu brzeskiego, Michał Römer w swoim dzienniku już 4 marca 1918 r. zapisał z cechującą go polityczną przenikliwością: „Rosja nadal wojować nie jest w stanie, ale w stosunku do zagadnień na Wschodzie, do całego imperium okupowanego, do wszystkich tych tworów państwowych, które się na tych bezmiarach wschodniej Europy od Oceanu Lodowatego aż po Morze Czarne wykluwają jak pisklęta z jaja wojny, pokój ten nic jeszcze nie ustala i nic nie rozwiązuje. Wszystko tu pozostaje po dawnemu *in statu nascendi*, nieokreślone i fermentujące, pod ciężką nadal łapą okupacji niemieckiej, pod niemiecką wolą, której pazury boleśnie wbijają się w ciało tych ludów, a apetyty tchną wciąż groźbą wszelkich możliwości”⁸.

W najbardziej skomplikowaną sytuację sama wpędziła się Ukraina. Ukraińcom wydawało się, że odnieśli wielki sukces dyplomatyczny, doprowadzając do tego, że Ukraińska Republika Ludowa została uznana przez państwa centralne, dopuszczona do obrad brzeskich jako samodzielny podmiot prawa międzynarodowego i 9 lutego 1918 r. zawarła z państwami centralnymi traktat (tzw. chlebowy) pokojowy, a nadto sowiecka Rada Komisarzy Ludowych została zmuszona do uznania (17/4 grudnia 1917 r.) niepodległości Ukrainy. W rezultacie Ukraina znalazła się pod kontrolą nowych sojuszników, którzy wprowadzili na jej terytorium prawie 450-tysięczny kontyngent wojskowy. Na arenie międzynarodowej URL była w efekcie postrzegana jako wróg Ententy, co musiało mieć skutki po porażce państw centralnych w wojnie:

⁷ J. Stalin, *Dziela*, t. 4, Warszawa 1951, s. 177 (17 listopada 1918 r.).

⁸ M. Römer, *Dzienniki*, t. 3: 1916–1919, Warszawa 2018, s. 554.

URL znalazła się w izolacji dyplomatycznej. Papierowe uznanie oraz traktaty dla Sowiec miały oczywiście znaczenie kartki papieru, toteż jeszcze przed Compiègne, a tym bardziej po listopadzie 1918 r. agresja bolszewicka na Ukrainie rozwijała się dobrze. Ukraińcy byli tak zdeterminowani w swoich roszczeniach terytorialnych, że wojnę z silną Polską o Galicję Wschodnią i Wołyń przedkładali ponad sojusz antybolszewicki. Podobnie zaangażowali się w konflikt z Rumunią o Mołdawię (Besarabię), a Rumunia to wszak koalicjant Ententy⁹, więc znowu wyszło fatalnie, że Ukraina jest po stronie państw centralnych. W kwietniu 1919 r. Armia Czerwona dotarła do Zbrucza, dawnej granicy Rosji z Austro-Węgrami. 25 czerwca 1919 r. państwa Ententy upoważniły Polskę do zajęcia Galicji Wschodniej po rzekę Zbrucz. Na to wszystko nakładały się ciężkie walki Ukraińców z siłami „białych”. Poważnym zagrożeniem dla obu stron były duże siły atamana Nestora Machny¹⁰. Od wiosny

⁹ Rumunia, koalicjant Ententy, miała po wojnie otrzymać Besarabię jako rekompensatę za południową Dobrudżę. W końcu w Mołdawii zwyciężyła opcja pełnej integracji z Rumunią (grudzień 1918 r.), co zostało uznane w traktacie pokojowym z Rumunią (7 maja 1918 r.) i w traktacie z Sèvres (10 sierpnia 1920 r.) oraz co uznały państwa Ententy (19 maja 1922 r.).

¹⁰ Nestor Machno (1889–1934, Paryż) – anarchista, przywódca partyzantki ludowej na Ukrainie; pochodził z biednej rodziny chłopskiej ze wsi Hulaj Pole k. Jekaterynosławia. W młodości wstąpił do kółka anarchistycznego i za udział w zamachu na oficera policji został skazany na dożywotnie więzienie, gdzie na Butyrkach spotkał się z Piotrem Arsyzynowem, filozofem i taktikiem anarchizmu, i dużo się w tym zakresie nauczył. Zwolniony w wyniku amnestii po rewolucji lutowej 1917 r., wrócił do Hulaj Pola i tam stworzył zbrojną bandę, która grabiła okoliczne dwory i rozdawała dobra biednym chłopom. Podczas okupacji Ukrainy przez państwa centralne ukrywał się, a następnie wyjechał do Moskwy, gdzie spotkał się m.in. z Leninem oraz Piotrem Kropotkinem, głównym teoretykiem anarchizmu komunistycznego. Jesienią 1918 r. wrócił w rodzinne strony i podjął działania zbrojne przeciwko wojskom austriackim oraz siłom Skoropadskiego, a następnie przeciwko Dyrektoriatowi URL. Na dużym obszarze opanowanym przez siły Machny realizował anarchistyczny model niezależnego państewka opartego o komuny wiejskie, okresowo także w Jekaterynosławiu i Aleksandrowsku. Zwalczał antysemityzm; jego hasło to „jesteśmy za bolszewikami, ale przeciw komunistom”. Miał ogromny talent i instynkt dowódcy dużych formacji wojskowo-partyzanckich, w niekorzystnym położeniu jego chłopscy żołnierze rozpraszali się wśród ludności wiejskiej, by na wezwanie ugrupować się i uderzyć niespodziewanie z ogromną siłą. Jego pomysłem było zastosowanie taczanki – zaprzęgu konnego z zamontowanym ciężkim karabinem maszynowym. Miał wielki posłuch i autorytet wśród podwładnych. W 1919 r. współpracował z Armią Czerwoną przeciwko siłom Denikinowi, któremu zadał druzgocące ciosy; okresowo walczył z lokalnymi władzami bolszewickimi. Jego siły przyjęte w lutym 1919 r. do Armii Czerwonej można szacować nawet na blisko 100 tys. ludzi. Odmówił, gdy bolszewicy próbowali wysłać go na front polski. Występował przeciwko kontyngentom żywnościowym władzy radzieckiej; jego podkomendni dopuszczali się okrucieństw i grabieży. W czerwcu 1919 r. został wyjęty spod prawa i formalnie pozbawiony dowództwa, ale nie miało to praktycznego znaczenia, gdyż jego ludzie nadal go słuchali. Kazał zabić dwóch agentów Czeki, którzy prawdopodobnie mieli go zamordować. Jesienią 1920 r. zgodził się na ponowną współpracę z Armią Czerwoną przeciwko armii gen. Wrangla. Po pokonaniu Wrangla bolszewicy zaatakowali i pochycili sztab oraz dużą liczbę żołnierzy Machny i w większości ich wymordowali. Wymknął się z oblawy i zbiegł przez Rumunię, Polskę i Niemcy; dotarł do Paryża, gdzie pracował jako prosty robotnik, rozpił się i zmarł w biedzie na gruźlicę. Zob. przede wszyst-

1919 r. z rejonu północnego Kaukazu niepowstrzymanie szły przez Ukrainę na Moskwę Siły Zbrojne Południa Rosji [dalej: SZPR] pod zwierzchnictwem gen. Antona Denikina¹¹. Stanowiły je: Armia Ochotnicza, Armia Dońska oraz wojsko Kozaków kubańskich¹² i Armia Kaukaska gen. Piotra Wrangla¹³. W przedmiocie wydarzeń

---

kim książkę jego najbliższego współtowarzysza w walkach owych czasów Wolina (pseud.): Wolin [Eichenbaum W.M.], *Nieznaną rewolucja 1918–1921*, wstęp P. Avrigh, Poznań 2007, s. 87, passim; także W. Roszkowski, hasło *Nestor Machno* [w:] W. Roszkowski, J. Kofman (red.), *Słownik biograficzny Europy Środkowo-Wschodniej*, Warszawa 2004, s. 766–767; W. Serczyk, *Historia Ukrainy*, Wrocław 2009, s. 275; G. Przebinda, J. Smaga, *Kto jest kim w Rosji po 1917 roku*, Kraków 2000, s. 174–175; *Wielka Encyklopedia Powszechna PWN*, t. XVI, Warszawa 2001–2005, s. 369; W. Sienkiewicz (red.), *Leksykon historii świata: Rosja*, Warszawa 2001, s. 161; S. Sierpowski, S. Żerko (red.), *Leksykon historii powszechnej 1900–1945*, Poznań 1996, s. 254; A. Bartnicki (red.), *Leksykon historii świata*, Warszawa 1998, s. 253.

¹¹ Anton Iwanowicz Denikin (1872, Łowicz – 1947, USA) – syn oficera carskiego, który odbywał służbę w Łowiczu, i matki Polki. Ukończył Akademię Sztabu Generalnego. Uczestnik wojny rosyjsko-japońskiej, generał od czerwca 1914 r. W czasie I wojny światowej dowodził dywizją, korpusem. Po rewolucji lutowej 1917 r. szef sztabu naczelnego wodza (maj–czerwiec); m.in. dowódca frontu zachodniego; za poparcie planowanego zamachu stanu Kornilowa aresztowany. Po rewolucji październikowej zbiegł nad Don (grudzień 1917 r.), gdzie współorganizował Armię Ochotniczą. Po śmierci gen. Kornilowa (kwiecień 1918 r.) objął dowództwo nad Armią Ochotniczą; podporządkował sobie Kozaków. W 1919 r. stanął na czele Sił Zbrojnych Południa Rosji (Armia Ochotnicza, Dońska, Kaukaska); podczas ofensywy A. Kołczaka na Ural zajął Zagłębie Donieckie i Ukrainę, a we wrześniu 1919 r. rozpoczął ofensywę na Moskwę, zajmując m.in. Kursk i Orzeł. Dobry wojskowy, ale fatalny jako polityk, popełniał kardynalne błędy: wszędzie szedł z hasłami przywrócenia Rosji imperialnej, w niezmiennych granicach, czym robił sobie wrogów z sił narodowych (np. na Kaukazie, Ukraińców, Polaków), wszędzie też anulował bolszewicki dekret o ziemi, czym wrogo nastawiał chłopów. Rozbity pod Orłem, wrócił na Krym. W 1920 r. oddał dowództwo w ręce Wrangla. Wyjechał do Konstantynopola, Francji, a stamtąd – w obawie przed deportacją – do USA (1945), gdzie zmarł w 1947 r. Pozostawił obszerne wspomnienia i analizy. *Wielka Encyklopedia Powszechna...*, t. VII, s. 84; G. Przebinda, J. Smaga, *Kto jest kim w Rosji...*, s. 66; W. Sienkiewicz (red.), *Leksykon historii świata: Rosja*, s. 67; S. Sierpowski, S. Żerko (red.), *Leksykon historii powszechnej...*, s. 92; A. Bartnicki (red.), *Leksykon historii świata*, s. 90; S. Żerko, hasło *Denikin Anton Iwanowicz* [w:] B. Koszel, S. Żerko, *Słownik polityków XX wieku*, Poznań 1997, s. 80–81.

¹² Tak oto po latach oceniał sytuację Trocki, oczywiście twierdząc, że jego plan prowadzenia operacji militarnych był lepszy: „Kozacy tworzyli na tyłach Denikina potężną zasłonę. Wrosli w swą ziemię i trzymali się jej zębami i pazurami. Nasz atak postawił na nogi całą ludność kozacką. Trwoniliśmy czas i siły, pchając jednocześnie do szeregów białych wszystkich kozaków zdolnych do noszenia broni”. L. Trocki, *Moje życie. Próba autobiografii*, tłum. J. Barski i S. Łukomski, Warszawa 1930 [reprint 1990], s. 506.

¹³ Piotr Nikołajewicz Wrangel (1878–1928, Bruksela) – wywodził się z rodu pochodzenia szwedzkiego. Po studiach w Instytucie Górniczym w Petersburgu zaciągnął się do wojska carskiego; urlopowany z armii na 2 lata pracował jako chemik na Syberii. W 1904 r. wrócił do służby wojskowej. W 1910 r. ukończył Akademię Sztabu Generalnego. W czasie I wojny światowej dowodził korpusem kawalerii. Po bolszewickim zamachu stanu wyjechał na Krym i po utworzeniu (grudzień 1918 r.) Sił Zbrojnych Południa Rosji [SZPR] (gen. A. Denikina) został wyznaczony dowódcą Ochotniczej Armii Kaukaskiej. Popadł w konflikt z Denikinem na tle odmiennych koncepcji strategicznych: Wrangel

społecznych i narodowych zaślepienie Denikina było absolutnie skrajne, podobnie skrajny był terror stosowany na zajętych przez niego terenach Ukrainy. Późniejsze koncesje Wrangla były znacznie spóźnione i za małe. W kwietniu Armia Czerwona zdobyła m.in. Odessę, Symferopol. „Rok 1919 był na Ukrainie czasem zupełnej anarchii. Terytorium kraju rozpadło się na wiele obszarów oddzielonych od siebie i reszty świata”¹⁴ – trafnie podsumował Richard Pipes.

W Warszawie Petlura podjął ostatnią próbę ratowania Ukrainy, wiążąc się sojuszem z Polską, ale nie uzyskał należnego wsparcia wśród Ukraińców, dla których bracia Rosjanie byli bliżsi.

18 marca 1921 r. – prawdziwy koniec Wielkiej Wojny

Wojna o wolną Ukrainę, także Białoruś, zakończyła się wraz z traktatem ryskim (18 marca 1921 r.). 16 marca 1921 r. RSFRR zawarła z Turcją układ o przyjaźni, wymierzony w Wielką Brytanię i Francję. Dla realizacji tego sojuszu Rosja i Turcja podzieliły się ziemiami ormiańskimi.

Silna 11. armia Armii Czerwonej, składająca się – jak to sam Ordżonikidze¹⁵ określił – w znacznym stopniu z „kryminalistów i bandytów”, uderzyła (12 lutego

---

uważał, że należy dążyć do połączenia sił z Kołczakiem, a Denikin nakazał ruszać wprost na Moskwę; 4 kwietnia 1920 r. zastąpił pokonanego Denikina na stanowisku wodza SZPR. Na Krymie i w pld. Taurydzie przeprowadził reformę rolną. Odstąpił od hasła „niepodzielnej Rosji” i uznał niepodległość Polski oraz suwerenność Ukrainy. Ustanowił federacyjne stosunki z niezależną Gruzją także walczącą z bolszewikami; nie przewidywał jednak żadnej formy samodzielności ustrojowej dla walczących wspólnie w SZPR Kozaków dońskich, kubańskich, tereckich ani astrachańskich ani dla Tatarów krymskich. W czasie wojny bolszewicko-polskiej w lipcu 1920 r. rozpoczął ofensywę i zajął Zagłębie Donieckie oraz Odessę i podjął próbę opanowania Kubania. Jesienią 1920 r. próbował znaleźć sojuszników w walce z bolszewikami, m.in. zawarł sojusz militarny z Polską, ale rząd polski nie był tym zainteresowany. Po utracie ponad połowy wojska ewakuował się z wojskiem i ludnością cywilną (listopad 1920 r.) przez Turcję do Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców. W 1927 r. osiadł w Brukseli; działał wśród emigracji rosyjskiej. Oficjalnie zmarł na gruźlicę, ale istnieje przypuszczenie, że został otruty przez służby specjalne ZSRR; pochowany w cerkwi w Belgradzie. A. Jach [w:] *Encyklopedia białych plam*, t. 1–20, Radom 2000–2006 [EBP], t. 18, s. 171–172; G. Przebinda, J. Smaga, *Kto jest kim w Rosji...*, s. 319–320; W. Sienkiewicz (red.), *Leksykon historii świata: Rosja*, s. 287; A. Bartnicki (red.), *Leksykon historii świata*, s. 518–519; S. Sierpowski, S. Żerko (red.), *Leksykon historii powszechnej...*, s. 485; D. Wierchoś, *General Piotr Wrangel. Działalność polityczna i wojskowa w latach rewolucji i wojny domowej w Rosji*, Kraków 2008.

¹⁴ R. Pipes, *Czerwone imperium. Powstanie Związku Sowieckiego*, tłum. W. Jeżewski, Warszawa 2015, s. 139.

¹⁵ Sergo Ordżonikidze (właśc. Grigorij Konstantinowicz Ordżonikidze, 1886–1937) – Gruzin, od 1903 r. aktywny w ruchu rewolucyjnym Zakaukazia, uczestnik październikowego zamachu stanu bolszewików w Piotrogradzie, aktywny działacz zwłaszcza jako komisarz Armii Czerwonej na Ukrainie i na Kaukazie; brutalnie przeprowadzał akcje likwidujące fizycznie przeciwników politycznych na Zakaukaziu. Wierny przyjaciel i sojusznik Stalina w rozgrywkach frakcyjnych,

1921 r.) na Gruzję, wychodząc z Armenii. 18 marca 1921 r. rząd Demokratycznej Republiki Gruzji oraz członkowie akredytowanych przedstawicielstw innych krajów drogą morską opuścili kraj. To był koniec niezawisłego kraju na Zakaukaziu na okres siedemdziesięciu lat.

Walkę z bolszewikami podjęli zdesperowani marynarze Kronsztadu, dotychczasowa czołowa gwardia czerwonego reżimu. 18 marca 1921 r. skończyła się obrona zbuntowanych marynarzy Kronsztadu. Krwawą pacyfikację prowadził ten, który niedawno próbował zdobyć Warszawę – Michaił Tuchaczewski. „Zapchano więzienia i mordowano. [...] Zemsta bolszewików była tym okrutniejsza, że Kronsztad rzeczywiście nabawił ich wielkiego strachu. Niechby się jeszcze trzymał tylko dwa tygodnie, a ruszyłyby lody i Kronsztad byłby w ogóle nie do zdobycia. Co gorzej, sam Kronsztad z początkiem nawigacji mógł z łatwością zdobyć niedawną stolicę w ciągu kilku godzin”¹⁶ – pisał świadek wydarzeń.

Prawdziwy koniec Wielkiej Wojny to 18 marca 1921 r.

Wśród tekstów zawartych w tomie zbiorowym *O Niepodległą. Kierunek północno-wschodni (1920)* warto zwłaszcza zwrócić uwagę na artykuł dwojga autorów, Cristiny González Caizàn i Jana Stanisława Ciechanowskiego zatytułowany *Wojna polsko-rosyjska z lat 1919–1920 w korespondencjach Sofii Casanovy dla madryckiego dziennika „ABC”*. Jak informuje redaktorka tomu Diana Maksimiuk, autorzy wykorzystali kronikę „Sofii Casanovy (Zofii Lutosławskiej) – pierwszej w historii Hiszpanii kobiety oficjalnej korespondentki wojennej, jednej z najwybitniejszych poetek i powieściopisarek, która w latach dwudziestych i trzydziestych XX w. była wymieniana jako kandydatka do Literackiej Nagrody Nobla. Związana z ziemią łomżyńską poprzez małżeństwo z filozofem Wincentym Lutosławskim, informowała madrycki dziennik »ABC« o sytuacji na frontach oraz poczynaniach bolszewików na zajmowanych przez nich polskich ziemiach” (s. 14). Sama Sofia Guadalupe Pèrez Casanova de Lutosławski, a tym bardziej jej kronika, poza wąską grupą specjalizujących się w iberystyce, jest w Polsce słabo znana, więc tym ciekawsze są przekazywane przez dwoje autorów treści relacji hiszpańskiej korespondentki wojennej z wojny bolszewicko-polskiej.

Historyków prawa z pewnością zainteresuje również tekst Waldemara Tyszuka pt. *Oskarżenia o kolaborację z bolszewikami w lipcu i sierpniu 1920 r. w świetle akt sądów okręgowych w Łomży i Białymstoku*. Artykuł jest – jak sam autor skromnie zaznaczył w podtytule – przyczynkiem do tematu, ale ważnym i ciekawym, bowiem temat

---

od 1927 r. na najwyższych stanowiskach partyjnych i państwowych, m.in. członek KC SDPRR(b), RKP(b) i WKP(b), w latach 1927–1930 przewodniczący Centralnej Komisji Kontroli WKP(b), w latach 1930–1937 członek KC i członek Biura Politycznego KC WKP(b), komisarz ludowy przemysłu ciężkiego ZSRR. Popenił samobójstwo po starciu ze Stalinem, ale nie wyklucza się zabójstwa. W. Sienkiewicz (red.), *Leksykon historii świata: Rosja*, s. 191; G. Przebinda, J. Smaga, *Kto jest kim w Rosji...*, s. 211; R. Pipes, *Rosja bolszewików*, tłum. W. Jeżewski, Warszawa 2005, s. 170, passim.

¹⁶ T. Parczewski, *Pamiętniki gubernatora Kronsztadu*, oprac. T. Bohun, Warszawa 2006., s. 236.

kolaboracji Polaków z bolszewikami w czasie wojny 1920 r. rzadko jest poruszany. O Tymczasowym Komitecie Rewolucyjnym Polski [TKRP] z Marchlewskim, Dzierżyńskim i innymi „polskimi” komunistami, który ujawnił swoje istnienie 28 lipca w Białymstoku, wie każdy student historii, ale o komitetach lokalnych (rewkomach) tu i ówdzie trafiają się wzmianki. Autor zaś podjął próbę scharakteryzowania składu narodowościowego, a także społecznego osób podejmujących kolaborację bądź w postaci wspierania orężnie agresora, bądź udziału w tworzonych przez niego strukturach administracyjnych. Autor stwierdza, że lokalnych komitetów rewolucyjnych, formalnie podlegających TKRP, było co najmniej osiemdziesiąt, przy czym stosunkowo dobrze działały komitety oparte na lokalnych komórkach Komunistycznej Partii Robotniczej Polski. W Białymstoku TKRP, szukając poparcia wśród miejscowej ludności, współpracował głównie z partiami żydowskimi Bund¹⁷ i Poalej Syjon¹⁸, przy czym przypomniał, że Bund „pozostawał w ideowym związku z Socjaldemokratyczną Partią Robotniczą Rosji, a jego członkowie widzieli siebie w ramach państwowości rosyjskiej” (s. 149–150). To prawda, że Bund stanowił autonomiczną część Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej Rosji w latach 1898–1903 i 1906–1912, ale w istocie członkom Bundu bliżej było ideowo do eserowców (rosyjskich socjalistów rewolucjonistów) i do mienszewików. Nie może w tych warunkach dziwić, że po wycofaniu się bolszewików z Białegostoku i wkroczeniu wojsk polskich „białostockim Żydom zarzucano masową kolaborację z bolszewikami, a szczególnie zbrojne wsparcie oddziałów Armii Czerwonej w trakcie walk o Białystok toczonych 22 sierpnia 1920 r. [...] Szczególnie bulwersujący może się wydawać przypadek Siedlec, gdzie według prasy po stronie Armii Czerwonej walczył czterystuosobowy oddział złożony z Żydów – dezertersów z Wojska Polskiego”. Ale też notuje autor, że inny składający się z trzystu Żydów oddział walczył przeciwko bolszewikom (s. 151–152).

W omawianej pracy zbiorowej pod redakcją Diany Maksimiuk historyków prawa z pewnością zaciekawi także artykuł Jarosława Wasilewskiego *Między Kownem a Kalwarią. Bezpośrednie negocjacje polsko-litewskie w apogeum wojny polsko-sowieckiej 1920 r.* Tekst dotyczy w zasadzie „buntu” dywizji litewsko-białoruskiej pod dowództwem gen. Lucjana Żeligowskiego, co generalnie jest sprawą znaną, poza szczegółami wnoszonymi przez autora. Sądzę więc, że warto przybliżyć czytelnikom najważniejsze antecedencje wydarzeń.

Kiedy wojna się zakończyła porażką Niemiec i rozpadem Austro-Węgier oraz anulowaniem przez rząd sowiecki separatystycznego pokoju brzeskiego, Sowietci zastosowali swój powtarzany schemat, mający doprowadzić do opanowania sąsiednich krajów i narodów; tak było też z Litwą. W Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej

¹⁷ Pełna polska nazwa: Powszechny Żydowski Związek Robotniczy na Litwie, w Polsce i w Rosji.

¹⁸ Pełna polska nazwa: Żydowska Socjalno-Demokratyczna Partia Robotnicza Robotnicy Syjonu.

Rosji (bolszewików) utworzone zostało (10 października 1917 r.) w Piotrogradzie Centralne Biuro Litewskiej Sekcji SDPRR(b), które przez specjalnych emisariuszy organizowało na Litwie i Białorusi partie komunistyczne. W październiku 1918 r. obie partie łącznie liczyły zaledwie około 800 członków. W celu zespolenia sił utworzono wspólną Komunistyczną Partię Litwy i Białorusi¹⁹. Już 8 grudnia 1918 r. słabi komuniści litewscy ogłosili powołanie Tymczasowego Rewolucyjnego Rządu Robotniczo-Włościańskiego i proklamowali (16 grudnia 1918 r.) jego manifest²⁰, a na czele sowieckiego rządu litewskiego stanął lider litewskich komunistów – Vincas Kapsukas-Mickevičius. Manifest proklamował utworzenie Radzieckiej Republiki Litewskiej. 22 grudnia 1918 r. – dokładnie według schematu zastosowanego w przypadku Estonii i Łotwy – Rada Komisarzy Ludowych Rosji „na prośbę” litewskiej władzy sowieckiej uznała niezawisłość [независимость] Radzieckiej Republiki Litewskiej i jej rząd²¹. 25 grudnia 1918 r. Wszechrosyjski Centralny Komitet Wykonawczy potwierdził uznanie przez RKL łącznie Estonii, Łotwy i Litwy²².

Słabość komunistów zarówno na Litwie, jak i na Białorusi skłoniła KC SDPRR(b) do podjęcia decyzji (1 stycznia 1919 r.) o połączeniu obu krajów i stworzeniu jednej sowieckiej republiki litewsko-białoruskiej. Rady delegatów w Mińsku oraz w Wilnie, pod ochroną Armii Czerwonej, głosowały, jak im kazano, i 27 lutego 1919 r. proklamowano utworzenie Radzieckiej Socjalistycznej Republiki Litwy i Białorusi. Sowiecka koncepcja restytucji „państwa litewsko-białoruskiego” wychodziła na przeciw niektórym kręgom polityków marzącym o Wielkim Księstwie Litewskim, jak np. „polski Litwin”, polityk i prawnik, Tadeusz Wróblewski²³.

Z pomocą liberałom przyszła Polska, której wojska w kwietniu 1919 r. szybko i świetnie skoordynowaną ofensywą (gen. Edward Śmigły-Rydz, kawaleria płk. Władysław Beliny-Prażmowski) opanowały Wileńszczyznę. To wówczas (22 kwietnia 1919 r.) Józef Piłsudski ogłosił słynną odezwę *Do mieszkańców byłego Wielkiego*

¹⁹ H. Wisner, *Litwa – dzieje państwa i narodu*, Warszawa 1990, s. 167; J. Ochmański, *Historia Litwy*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1990, s. 278.

²⁰ *История советской конституции. Сборник документов. 1917–1957*, Москва 1957, s. 96–99.

²¹ Ibidem, s. 102.

²² Ibidem, s. 103; *История советской конституции (в документах) 1917–1956*, Москва 1957, s. 176–177.

²³ Tadeusz Stanisław Kostek Wróblewski (1858–1925, Wilno) – jako student medycyny aresztowany za konspiracyjną działalność socjalistyczną i zesłany w trybie administracyjnym na Syberię. Po odbyciu kary (1883) podjął i ukończył studia prawnicze, został znanym obrońcą w procesach politycznych, m.in. uzyskał sławę jako obrońca lejtnanta Piotra Pietrowicza Szmida, dowódcy krążownika „Oczaków”, którego oskarżono o zorganizowanie i wywołanie buntu marynarzy we flocie czarnomorskiej w Sewastopolu (listopad 1905 r.); w procesie tym ogółem oskarżonych było ponad dwieście osób. Wróblewski zyskał sławę, mimo że główny oskarżony Szmidt został skazany na karę śmierci, podania o ulaskawienie odrzucone, egzekucja została wykonana (marzec 1906 r.). P. Dąbrowski, *Tradycja Wielkiego Księstwa Litewskiego a rzeczywistość. Myśl polityczno-prawna i działalność Tadeusza Wróblewskiego (1858–1925)*, Sopot 2018, *passim*, zwłaszcza s. 94–103.

*Księstwa Litewskiego*²⁴. Na początku sierpnia 1919 r. wojsko polskie opanowało Mińsk. Władza sowiecka na Litwie i Białorusi przestała istnieć. Polskie rządy na Wileńszczyźnie Litwini potraktowali jako akt agresywny, jako polską okupację. Do starć polsko-litewskich doszło na Suwalszczyźnie, podczas opuszczania tego terenu przez wojska niemieckie. Operacja polska rozbiła front sowiecki, co wykorzystały także jednostki wojskowe litewskie.

Sowieci wystąpili (11 września 1919 r.) do Litwinów z propozycją podjęcia rokowań pokojowych. Władze bolszewickie, dobrze zorientowane w ostrym sporze terytorialnym polsko-litewskim, podjęły akcję mającą na celu skłonić Litwę do zbrojnego wsparcia Moskwy. Schemat był prosty i wypróbowywany w rozmaitym czasie w różnych częściach imperium: obiecać Litwie to, czego jej odmawiają Polacy, a później – po pobiciu Polaków – wchłonąć całą Litwę jako republikę radziecką wraz z obiecany jej terytorium. W toku letniej ofensywy na Polskę Armia Czerwona zajęła (14 lipca 1920 r.) Wilno, a z sowiecką armią do Wilna wrócił szef sowieckiego rządu Litwy – V. Kapsukas-Mickevičius²⁵, by podjąć przygotowania do obalenia legalnego rządu Litwy. Wobec pogromu Sowietów w sierpniowym kontruuderzeniu zabrakło mu czasu. 7 maja 1920 r. rozpoczęto w Moskwie rozmowy

---

²⁴ J. Piłsudski, *Pisma zbiorowe*, t. 5, Warszawa 1937, s. 75–76; P. Łossowski, *Konflikt polsko-litewski 1918–1920*, Warszawa 1996, s. 45.

²⁵ Vincas Kapsukas-Mickevičius (właśc. V. Mickevičius, 1880, k. Wilkowyszek – 1935, Moskwa, zmarł śmiercią naturalną) – pochodził z rodziny zamożnych chłopów. Ukończył gimnazjum, zaś z seminarium duchownego został relegowany za wystąpienia antycarskie; w latach 1902–1904 studiował ekonomię i socjologię w Bernie, skąd pisywał do konspiracyjnych pism litewskich pod pseudonimem Kapsukas. Pod wpływem rosyjskich marksistów odstąpił od prac nad niepodległością Litwy na rzecz działalności dla zwycięstwa światowej rewolucji klasowej. Jako członek Litewskiej Partii Socjaldemokratycznej usiłował nakłonić partię do współpracy z bolszewikami, ale bezskutecznie. W latach 1907–1913 odsiadywał wyrok więzienia, a następnie został zesłany na Syberię, skąd wkrótce zbiegł i po długiej wędrówce dotarł do USA, gdzie wśród tamtejszych Litwinów podjął działalność zgodną z linią bolszewicką. Publikował teksty polityczne. Po rewolucji lutowej 1917 r. wrócił do Rosji, gdzie w partii bolszewickiej współorganizował Centralne Biuro Litewskie. 8 grudnia 1917 r. został komisarzem do spraw litewskich w Komisariacie do Spraw Narodowości, którym kierował Stalin. Rozwiązał litewskie komitety pomocy ofiarom wojny, ponieważ sprzyjały one koncepcjom niepodległościowym. Po pierwszych zwycięstwach Armii Czerwonej, która ruszyła na zachód po przegranej Niemiec w wojnie światowej, ogłosił (8 grudnia 1918 r.) w zdobytym przez bolszewików Dyneburgu powstanie Tymczasowego Rewolucyjnego Rządu Robotniczo-Włościańskiego, na czele które sam stanął, a w kilka dni później utworzenie Radzieckiej Republiki Litewskiej. Kiedy Wilno zostało zajęte przez Armię Czerwoną, tam przeniósł się (5 stycznia 1919 r.) bolszewicki rząd. Na polecenie z Moskwy współtworzył władze Litewsko-Białoruskiej SRR i objął w niej funkcję przewodniczącego Rady Komisarzy Ludowych. Po zajęciu Wilna przez wojsko polskie (kwiecień 1919 r.) wycofał się do Smoleńska, a do Wilna wrócił w lipcu 1920 r. Do Moskwy wyjechał w 1921 r. Należał do KC KPL. Od 1926 r. był członkiem Komitetu Wykonawczego Międzynarodówki Komunistycznej. W. Roszkowski, hasło *Vincas Kapsukas-Mickevičius* [w:] W. Roszkowski, J. Kofman (red.), *Słownik biograficzny...*, s. 554–555.

sowiecko-litewskie, w toku których strona radziecka zaproponowała koordynację działań wojennych przeciwko Polsce²⁶. 12 lipca 1920 r. w Moskwie umowa²⁷ została podpisana²⁸; nazwano ją traktatem pokojowym. Litwa deklарowała neutralność, zaś Rosja jej poszanowanie. Zdecydowanie jednak najważniejsze były tajne załączniki, w których Litwa – mimo deklarowanej neutralności – wyrażała zgodę, by Armia Czerwona w toku działań wojennych przeciwko Polsce wkroczyła na terytorium Litwy i pozostała tam przez bliżej niesprecyzowany czas²⁹.

Dzisiaj wiemy, że już 11 dni po podpisaniu umowy – 23 lipca, gdy klęska Polski wydawała się nieunikniona – władze sowieckie zastanawiały się, czy już umowę z Litwą zerwać i okupować Litwę, czy jeszcze sprawę odwlec, za czym optował komisarz do spraw zagranicznych G. Cziczeryn³⁰ i co – ze względów politycznej strategii – przyjęto. Trocki i Tuchaczewski przygotowywali jednak plan zajęcia

---

²⁶ P. Łossowski, *Litwa*, Warszawa 2001, s. 85; idem, *Konflikt polsko-litewski 1918–1920*, Warszawa 1996, s. 113.

²⁷ Tekst umowy: Lithuania and Soviet Government of Russia – Peace Treaty and Protocol, signed at Moscow, July 12, 1920 [1920], League of Nations Treaty Series, Ser. 2, <http://www.worldlii.org/cgi-bin/sinodisp/int/other/treaties/LNTSer/1920/2.html?query=Lithuania> [dostęp: 31.03.2018].

²⁸ Szczegółowe i krytyczne omówienie treści umowy wraz z tajnym załącznikami, a także dyskusje w parlamencie litewskim w toku ratyfikacji: J. Wołkonowski, *Niektóre polityczno-prawne aspekty pokojowej umowy między Litwą i Rosją z 12 lipca 1920 r.*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2015, t. XIV, z. 2, s. 327–338.

²⁹ „[...] w imieniu rządu Litewskiej Republiki Demokratycznej oświadczają, że w żadnym przypadku nie będą traktować faktu przekroczenia litewskiej granicy przez wojska rosyjskie i zajęcia przez nie części terytorium, które na mocy niniejszej umowy należy do państwa litewskiego, jako zerwanie niniejszej umowy i jako nieprzyjazny akt wobec Litwy pod warunkiem, że po wygaśnięciu potrzeb wojskowo-strategicznych wojska rosyjskie zostaną wydalone ze wskazanego terytorium”. Cyt. za: J. Wołkonowski, *Niektóre polityczno-prawne aspekty...*, s. 331.

³⁰ Geоргий Васильевич Чичерин (1872–1936) – ludowy komisarz spraw zagranicznych RSFRR i ZSRR, pochodził z rodziny arystokratycznej, syn byłego dyplomaty, krewny prawnika i filozofa Borysa Cziczeryna. Na emigracji (1904–1918) nawiązał kontakt z socjaldemokratami niemieckimi i z Leninem, któremu pomógł w powrocie do Rosji w 1917 r. Od 1905 r. w SDPRR, najpierw mienszewik, po powrocie do Rosji w partii bolszewików, od 24 lutego 1918 r. przewodniczył delegacji radzieckiej na rokowaniach brzeskich i podpisał traktat brzeski (3 marca 1918). W marcu 1918 r. najpierw p.o., a od 30 maja 1918 r. komisarz ludowy spraw zagranicznych RSFRR, potem ZSRR. Uczestnik rozmów pokojowych z krajami bałtyckimi, Finlandią, Polską, podpisał traktaty o pokoju i współpracy z Turcją i Persją, z Niemcami w Rapallo i in. Uczestniczył w planowaniu wschodniego frontu „rewolucji światowej”, w szczególności przez opanowanie Persji oraz Konstantynopola. Zawodowy dyplomata o nienagannych manierach i znajomości języków. Ciężko chory oraz niewybrednie atakowany przez swojego późniejszego następcę Litwinowa, poprosił o dymisję, która została przyjęta 1930 r. Zmarł w Moskwie. Л.И. Трофимова, *Вступительная статья* [w:] Г.В. Чичерин, *Стати и речи по вопросам международной политики*, составитель Л.И. Трофимова, Москва 1961, s. 3–21; G. Przebinda, J. Smaga, *Kto jest kim w Rosji...*, s. 59–61; Чичерин Георгий Васильевич, http://www.hrono.ru/biograf/bio_ch/chicherin_gv.php [dostęp: 7.01.2018].

i okupacji Litwy³¹. Bolszewicy przekazali Litwinom Wilno dopiero 26 sierpnia, gdy już uciekali znad Wisły.

Konkludując, czytelnik otrzymał bardzo interesujący tom zbiorowy, mimo że nie każdy tekst dla historyka prawa jest w nim szczególnie ważny. W całości jednak tom przywołuje wydarzenia sprzed ponad stu lat, gdy narody sąsiadujące z Rosją próbowały się wybić na niepodległość, wydostać z tego więzienia narodów, jakim była zawsze Rosja, niezależnie od tego, czy była to Rosja „biała”, czy „czerwona”. Przywołanie tych wydarzeń dzisiaj, gdy za naszą wschodnią granicą Rosja raz jeszcze wznowiła imperialistyczną i niezwykle brutalną wojnę, wydaje się nader na czasie.

BIBLIOGRAFIA

- Bartnicki A. (red.), *Leksykon historii świata*, Warszawa 1998.
- Dąbrowski P., *Tradycja Wielkiego Księstwa Litewskiego a rzeczywistość. Myśl polityczno-prawna i działalność Tadeusza Wróblewskiego (1858–1925)*, Sopot 2018.
- Jach A., hasło *Piotr Nikołajewicz Wrangel* [w:] *Encyklopedia białych plam*, t. XVIII, Radom 2006.
- Kolendo I., *Łotwa. Zarys dziejów narodu i państwa. Od czasów najdawniejszych do początku XXI wieku*, Łódź 2014.
- Lithuania and Soviet Government of Russia – Peace Treaty and Protocol, signed at Moscow, July 12, 1920 [1920], League of Nations Treaty Series, Ser. 2, <http://www.worldlii.org/cgi-bin/sinodisp/int/other/treaties/LNTSer/1920/2.html?query=Lithuania> [dostęp: 31.03.2018].
- Łossowski P., *Konflikt polsko-litewski 1918–1920*, Warszawa 1996.
- Łossowski P., *Litwa*, Warszawa 2001.
- Maksimiuk D., *Rok 1956 w Polsce: sądy, prokuratury, prawo karne*, Białystok 2016.
- Maksimiuk D. (red.), *O Niepodległą. Kierunek północno-wschodni (1920)*, Białystok – Warszawa 2022.
- Maksimiuk D., Niziołek P. (red.), *Ku niepodległości. Kierunek północno-wschodni (1918–1923)*, Białystok – Warszawa 2021.
- Ochmański J., *Historia Litwy*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1990.
- Paluszyński T., *Walka o niepodległość Łotwy 1914–1921*, Warszawa 1999.
- Parczewski T., *Pamiętniki gubernatora Kronsztadu*, oprac. T. Bohun, Warszawa 2006.
- Piłsudski J., *Pisma zbiorowe*, t. 5, Warszawa 1937.
- Pipes R., *Czerwone imperium. Powstanie Związku Sowieckiego*, tłum. W. Jeżewski, Warszawa 2015.
- Przebinda G., Smaga J., *Kto jest kim w Rosji po 1917 roku*, Kraków 2000.
- Römer M., *Dzienniki*, t. 3: 1916–1919, Warszawa 2018.
- Roszkowski W., hasło *Nestor Machno* [w:] W. Roszkowski, J. Kofman (red.), *Słownik biograficzny Europy Środkowo-Wschodniej*, Warszawa 2004.

³¹ P. Łossowski, *Litwa*, s. 86.

- Roszkowski W., hasło *Vincas Kapsukas-Mickevičius* W. Roszkowski, J. Kofman (red.), *Słownik biograficzny Europy Środkowo-Wschodniej*, Warszawa 2004.
- Serczyk W., *Historia Ukrainy*, Wrocław 2009.
- Sienkiewicz W. (red.), *Leksykon historii świata: Rosja*, Warszawa 2001.
- Sierpowski S., Żerko S. (red.), *Leksykon historii powszechnej 1900–1945*, Poznań 1996.
- Stalin J., *Dziela*, t. 4, Warszawa 1951.
- Supplementary treaty (text in German and English) to the Treaty of Peace between Russia and the Central Powers. Signed at Berlin, 27 August 1918, https://histdoc.net/history/events_of_1918.html [dostęp: 27.07.2018].
- Wielka Encyklopedia Powszechna PWN*, Warszawa 2001–2005.
- Wierchoś D., *General Piotr Wrangel. Działalność polityczna i wojskowa w latach rewolucji i wojny domowej w Rosji*, Kraków 2008.
- Wisner H., *Litwa – dzieje państwa i narodu*, Warszawa 1990.
- Wolin [Eichenbaum W.M.], *Nieznana rewolucja 1918–1921*, wstęp P. Avrich, Poznań 2007.
- Wołkonowski J., *Niektóre polityczno-prawne aspekty pokojowej umowy między Litwą i Rosją z 12 lipca 1920 r.*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2015, t. XIV, z. 2, s. 327–338.
- Żerko S., hasło *Denikin Anton Iwanowicz* [w:] B. Koszel, S. Żerko, *Słownik polityków XX wieku*, Poznań 1997.
- Документы внешней политики СССР*, t. 1 (7 ноября 1917 – 31 декабря 1918 г.), Москва 1959.
- История советской конституции (в документах) 1917–1956*, Москва 1957.
- История советской конституции. Сборник документов. 1917–1957*, Москва 1957.
- Русско-германский добавочный договор к Мирному договору между Россией, с одной стороны, и Германией, Австро-Венгрией, Болгарией и Турцией – с другой, 27 августа 1918 г.*, https://histdoc.net/history/ru/dobavochnyi_dogovor_1918.htm [dostęp: 5.04.018].
- Трофимова Л.И., *Вступительная статья* [w:] Г.В. Чичерин, *Статьи и речи по вопросам международной политики*, составитель Л.И. Трофимова, Москва 1961.
- Чичерин Георгий Васильевич, http://www.hrono.ru/biograf/bio_ch/chicherin_gv.php [dostęp: 7.01.2018].

POLAND, RUSSIA, UKRAINE AND LITHUANIA AFTER THE ARMISTICE IN THE FOREST OF COMPIÈGNE. ABOUT THE BOOK AND THE EDITOR

Abstract

The article is an analysis of the book *O Niepodległą. Kierunek północno-wschodni* (1920) [For Independent. The North-Eastern Direction (1920)], published under the editorship of Diana Maksimiuk (Białystok – Warsaw 2022) as part of the project “My Independence” (for the centenary of regaining independence) carried out between 1918 and 1922. The book contains eleven dissertations and an extensive introduction prepared by the editor of the work. It depicts the events of more than a century ago, when the nations neighbouring Russia tried to strike out for independence.

Keywords: Poland, Russia, independence, tuce in the Compiègne forest